

УДК 930.1:373.091.64(477.4)“1917/1921”

Н.В.Крик, А.І.Машталір

Навчально-методичне забезпечення загальноосвітніх шкіл Наддніпрянської України (1917–1921 рр.) в історичній літературі

У статті на основі досліджень учасників революційних подій, радянських авторів, сучасних українських істориків простежено висвітлення проблеми навчально-методичного забезпечення українських шкіл в період революції (1917–1921 рр.). Досліджуються матеріали збірників наукових статей, у яких значна увага приділяється видавничій справі, діяльності громадських організацій, місцевих органів самоврядування, кооперативних товариств у справі забезпечення шкіл навчальною літературою. Прослідковується відновлення та діяльність просвітніх організацій у різних куточках регіону, приділяється увага видавничій діяльності товариств у справі забезпечення шкіл україномовними підручниками і посібниками. Характеризуються матеріали наукових праць доби Української революції 1917–1921 рр., у яких публікувалися різноманітні за видами, жанрами і поход-

женням матеріали, друкувались документи урядових структур, зокрема різноманітні рішення освітянського міністерства. За матеріалами цих праць досліджується участь земств, державних установ, громадськості у розвитку видавничої справи, простежується послідовність розв'язання завдань із українізації школи та забезпечення її навчально-методичними виданнями. Проаналізовано матеріали конференцій, що дають певне уявлення про тогочасне суспільно-політичне життя в Україні і погляди різних прошарків населення на процеси українізації школи та навчання дітей на основі україномовних підручників і посібників.

Ключові слова: історіографія, науковці, праці, монографії, статті, Українська революція.

Незважаючи на роботи, що з'явилися в добу незалежної України, дослідження революційних подій 1917–1921 рр. продовжує залишатися актуальним завданням. Проблема забезпечення шкіл навчально-методичною літературою у зазначений період, за відсутності спеціальних досліджень з цієї проблематики, тільки певною мірою перебувала у полі наукового інтересу істориків. Метою нашої статті є аналіз та систематизація історіографічного доробку, пов'язаного з вивченням різних аспектів забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів України навчально-методичною літературою в добу національно-демократичної революції.

Вивчення різноманітних аспектів теми нагромадило значний масив літератури, яку умовно можна віднести до трьох груп: дослідження безпосередніх учасників і свідків національно-демократичної революції, представників української діаспори, праці радянських істориків, роботи українських науковців 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст.

Першими істориками, що започаткували своєрідну традицію висвітлення навчально-методичного забезпечення загальноосвітніх шкіл Наддніпрянської України у період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., були керівники держави та учасники зазначених подій. Звісно, це була свідома українська інтелігенція, яка розуміла, що для будівництва самостійної держави потрібно створити національно свідоме середовище. З'являються публікації в періодичній пресі, журнальні статті та окремі збірки, в яких були висвітлені питання організації національної системи освіти та забезпечення шкіл навчальною літературою. Цінний внесок до історичної наукової скарбниці із зазначеної проблеми зробили державні та культурно-освітні діячі, зокрема Д.Дорошенко [1], А.Бакалінський [2], А.Воронець [3], М.Мукалов [4], О.Назарук [5], С.Паночіні [6], В.Степовий [7; 8; 9], Т.Верхола [10], Є.Тимченко [11] та ін.

Одним з наймасштабніших здобутків української діаспорної історіографії довоєнного періоду була узагальнююча праця Д.Дорошенка “Історія України 1917–1923 рр.”, у якій ґрунтовно висвітлені два перших роки Української революції. Як очевидець подій, автор на документальному матеріалі зумів показати проблему українізації шкіл та забезпечення їх навчально-мето-

дичною літературою, зазначивши, що забезпечити нові українські школи навчальною літературою було дуже складно. Підручників для народних шкіл було небагато, а для середніх шкіл не існувало зовсім, їх треба було на перших порах замінити різними популярними книжками, спішно виготовляючи в той же час нові підручники [12, с. 271]. Н.Полонська-Василенко, звернувши увагу на видавничу діяльність, зазначила, що, незважаючи на технічні та фінансові перешкоди, в Україні за доби Центральної Ради відкривалися українські видавництва, які друкували шкільні підручники [13, с. 77].

Заслужовує на увагу праця професора Українського Вільного університету (м.Мюнхен) Г.Васьковича [14], в якій зосереджено увагу на суспільно-політичних змінах у період революції 1917–1921 рр. та відзначено їх вплив на розвиток освітньої справи. Науковець розповів про боротьбу українського народу за створення національної школи, про рішення всеукраїнських учительських з'їздів, значну увагу приділив українізації освіти, розбудові шкіл та забезпеченню їх навчальною літературою.

Різноманітні аспекти з історії освітнього руху в Україні відображені в дослідженнях С.Сірополка “Історія освіти на Україні” та С.Постернака “Із історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917–1920 рр.”. В них автори акцентують на основних етапах розвитку народної освіти, організації учительських курсів, виданні навчальної літератури тощо. Значна увага приділяється видавничій справі, для якої Міністерством народної освіти було розроблено план видавництва у державному масштабі для забезпечення усіх навчальних закладів необхідними підручниками, а Директорією УНР виділено на започаткування видавничої справи 30 млн. крб. [15, с. 160; 16, с. 114].

З 1950-х років у діаспорній історіографії видаються праці, в яких досліджуються проблеми історії освіти в Україні. У 1957 р. з'являється дослідження Г.Вашенка [18], яке уможливило уточнення деяких аспектів проекту єдиної школи в Україні. Діаспорні дослідники також внесли свій вклад у висвітлення проблем реформування освіти в період національно-демократичної революції 1917–1921 рр., проте їм не вдалося створити наукових праць, у яких би мова йшла про українізацію шкіл та забезпечення їх навчально-методичною літературою.

Наступна група праць характеризується домінуванням комуністичної ідеології, яка й визначала напрямки наукових досліджень. Радянська історіографія розглядала суспільно-політичні процеси і збройне протиборство в Україні періоду 1917–1921 рр. у загальному контексті розвитку подій жовтневої революції і громадянської війни, спроби українців створити незалежну державу оцінювала різко негативно, а проблему українізації шкіл та забезпечення їх навчальною літературою не досліджувала взагалі. Проте зовсім не торкатися освітньо-культурних процесів було неможливо. Попри заперечення факту існування незалежної України, праці радянських істориків становлять певну наукову цінність. З-поміж них варто відзначити роботу Ю.Меженка [17]. У ній автор, характеризуючи діяльність видавничих осередків, звернув увагу на діяльність товариств “Просвіта” щодо забезпечення шкіл

навчальною літературою та зазначив, що відсутність просвітянських книжок примусив самі товариства братися до видавничої справи. Плани видавництва “Рідна стріха”, “Українська громада”, “Український комітет”, “Просвітянська книгозбірня”, “Рідне слово” та інші були надзвичайно бідними і обмежувалися лише однією-двома книжками. З усіх “Просвіт” тільки Вінницька зуміла розвинути широку діяльність, зібрати значний капітал, придбати будинок, друкарню та видавала підручники [17, с. 4].

У середині 1960-х років історіографічний доробок з досліджуваної проблеми поповнився напрацюванням М.Гриценка “Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.)” [19]. У монографії автор вдається до детальної характеристики радянської реформи в освіті та з’ясовує формування законодавчої бази освітньої галузі в Україні та РРФСР.

Із здобуттям Україною державної незалежності вітчизняні гуманітарні науки поповнилися ґрунтовними розробками у галузі освіти, культури та історії Української революції 1917–1921 рр. Не стала винятком і проблема забезпечення шкіл навчальними підручниками, посібниками та іншими засобами навчання. У них помітна спроба уникнути політизації процесу вивчення й аналізу історичних подій, задіяти чималу кількість невідомих і маловідомих документів, охопити досить широкий спектр проблем.

ґрунтовним дослідженням процесу українізації загальноосвітніх шкіл періоду Української революції є монографія А.Боровика “Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.)” [20]. Автор звертає увагу на стан наукової розробки проблеми і джерельну базу, розробку планів українізації та їх реалізацію урядами Центральної Ради, Гетьманату й Директорії УНР, реформування підготовки педагогічних кадрів, забезпечення шкіл підручниками та іншими засобами навчання.

Д.Розовик у своїх працях [21; 22] зосередив увагу на проблемах культурного будівництва. З’ясовуючи завдання шкільної реформи, автор звернув увагу на українізацію школи, відродження української мови, друкарської справи, діяльності видавничих осередків, налагодження видання підручників та іншої літератури українською мовою для всієї мережі освітніх закладів. Значна увага приділена й налагодженню роботи “Просвіт”. Завдяки організаційній і фінансовій допомозі товариств було закуплено шкільну навчальну і художню літературу, відкрито низку нових бібліотек та поповнено книжкові фонди уже діючих читалень.

Важливе значення діяльності кооперативних товариств щодо забезпечення шкіл навчальною літературою розкривається у роботах Ю.Кубицької [23] та О.Лисенка [24]. Зокрема, О.Лисенко зазначив, що кредитні товариства та союзи, об’єднуючись у банки, наприклад, “Українбанк” та київський “Союзбанк”, а також найбільш фінансово потужні з них, як-от: “Дніпровський союз споживчих товариств” (“Дніпросоюз”), не лише забезпечували у 1917–1918 і навіть частково у 1919 рр. порівняно децю вищий рівень життя на Наддніпрянщині, а й піклувалися про науку, культуру та, особливо, освіту. Так, коштом “Дні-

просоюзу” було видруковано велику кількість нових шкільних підручників українською мовою, зокрема, до жовтня 1918 р. союз видав 4 млн. аркушів друкованої продукції [24, с. 121].

Г.Рудий у монографіях та статтях вперше в українській історіографії на основі документального матеріалу та оповідних джерел подав узагальнюючу характеристику преси України за 1917–1921 рр., розглянув роль і місце державних установ, просвітніх організацій, громадськості у розвитку видавничої справи, з’ясував основні аспекти діяльності українських видавництв, які, за його твердженням, докладали чимало зусиль для забезпечення шкіл навчальною літературою [25, с. 309–332], проаналізував газетну періодику в зазначений проміжок часу [26; 27; 28]. Щодо діяльності видавництв у справі книгодрукування, відзначив створення нових видавництв, друкарень та книгарень, адже влітку 1918 р. лише у Києві нараховувалось 15 міцних українських видавництв, причому вісім із них мали власні потужності, де друкувалася виключно українська як навчальна, так і наукова література [29, с. 147]. В іншій праці автор зосередив увагу на вивченні проблем становлення початкової і середньої освіти, розбудові національної вищої школи, питанні розвитку науки, зокрема на запровадженні українознавства в усіх школах, забезпеченні їх учителями та шкільними підручниками [30, с. 147].

Не менш цінною є монографія Т.Ківшар, у якій на основі широкого масиву документальних джерел проаналізовано український книжковий рух у 1917–1923 рр. і зазначено, що Центральна Рада приділяла йому велику увагу, оскільки книжка повинна була стати одним із засобів відродження українського народу, джерелом формування національної свідомості і розбудови освіти. З цією метою її потрібно було поширювати не лише у містах і селах, а й навіть у найвіддаленіших хуторах [31, с. 17].

Е.Мельник, досліджуючи українські середні навчальні заклади в період Української революції, не залишив поза увагою і проблему забезпечення їх навчально-методичною літературою. Зокрема, у низці наукових статей [32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39] він висвітлює процес виникнення та діяльності громадських організацій, Міністерства народної освіти, місцевих органів самоврядування, кооперативних товариств, характеризує діяльність видавництв щодо забезпечення національних шкіл навчальною літературою, приділяючи значну увагу й видавничій справі. Автор зазначає, що стан шкіл в період національно-визвольних подій значною мірою залежав від забезпечення необхідними підручниками, посібниками та відповідним приладдям, без яких не могла існувати шкільна освіта.

Важливе місце посідають дослідження за матеріалами періодичної преси, в яких висвітлювалося становище середніх навчальних закладів, розкривалася проблема забезпечення їх навчальною літературою. До таких можна віднести праці М.Грицюка [40], В.Гандзюка [41], А.Животка [42], В.Коваля, Г.Гайшука [43] та ін. Так, у дослідженні М.Грицюка “Українська преса про середні навчальні заклади Поділля 1917–1920 рр.” на основі узагальнюючого фактажу,

викладеного на сторінках унікальних українських часописів, розкривається питання відкриття та функціонування на Поділлі середніх шкіл, висвітлюється проблема забезпечення шкіл навчальною літературою [40, с. 186]. В.Гандзюк у монографії “Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства 1917–1920 рр.” на основі комплексного дослідження періодичної преси доби національно-визвольних змагань зазначив, що з метою допомоги розвитку української літератури Директорією УНР було ухвалено закон “Про управління друку та інформації” та виділено на початок видавничої справи 30 млн. крб. [41, с. 78]. У розвідці В.Ковалю та Г.Гайшука “Преса УНР 1919 р. про культурно-освітнє життя Кам’янець-Подільського” розкривається діяльність зокрема освітніх установ і організацій, які розробляли і практично здійснювали заходи щодо становлення національної освіти, детально висвітлюється діяльність Міністерства народної освіти на теренах Поділля та забезпечення початкових і середніх шкіл краю необхідними підручниками [43, с. 28-29].

У монографії “Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: становлення, історіографія, бібліографія” Л.Баженов звернув увагу на діяльність видавничих об’єднань “Дністер” (1911–1920 рр.), “Час”, “Всесвіт”, правобережної філії Катеринославського видавничого товариства, просвітницьку діяльність товариства “Просвіта” у м.Кам’янець-Подільському. Крім того, зазначається, що видавництва для забезпечення шкіл навчальною літературою надрукували низку праць, як-от: Н.Григоріва-Нашого “Історія України”, “Історія українського народу. Підручник для гімназій і початкових курсів вищих шкіл”, Л.Кашенка “На руїнах Січі”, “Славні побратими”, “Запорізька слава”, Л.Білецького “Хрестоматія з історії української літератури. Посібник для шкіл” тощо [44, с. 143]. У науковій статті “Стан і проблеми створення та видання навчальних посібників з регіональної історії України для вузів і шкіл України” автор зосередив увагу на створенні якісних і в достатній кількості національних підручників та посібників з усіх навчальних дисциплін для вищої, середньої спеціальної та загальноосвітньої школи [45, с. 37-42].

Особливості діяльності українських професійних учительських спілок, громадських організацій, кооперативних товариств, українських національно-демократичних урядів щодо освітньої галузі та забезпечення шкіл навчальною літературою знайшли своє відображення у працях З.Зайцева [46], В.Ковалю [47], Н.Крика [48; 49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56], А.Машталіра [57; 58; 59; 60], Н.Сорочан [61], М.Кукурудзяка та М.Собчинської [62]. Так, В.Коваль, досліджуючи процес організації та діяльності професійних учительських спілок у період Директорії УНР, не оминув увагою і стан друку шкільних підручників, який був “безнадійним на даний момент”, та зазначив, що з цього питання збори Всеподільської учительської спілки ухвалили складання петиції до Директорії для детального з’ясування, в якому стані знаходиться справа друкування шкільних підручників [47, с. 46].

У монографії “Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр.” О.Завальнюк і В.Стецюк дослідили процеси формування та функціонування

земського самоврядування на Поділлі в добу Української революції 1917–1920 рр. На значній документальній основі автори висвітлили участь земств Поділля у розширенні шкільної мережі, докладання ними значних зусиль для забезпечення шкіл інвентарем, підручниками; підкреслили, що для підвищення культурно-освітнього рівня дорослих організовувались курси, було створено систему книгонош, надавалась допомога “Просвітам” тощо [63, с. 120]. В.Стецюк [64, с. 357-366; 65, с. 26-39] та Т.Соломонова [66, с. 51-54] у своїх статтях проаналізували основні напрямки культурно-просвітньої роботи земств Поділля в добу Української революції, звернувши увагу на стан видавничої діяльності подільського земства, зокрема щодо навчальної літератури.

У статті “Генеральний секретар народної освіти І.Стещенко: курс на національну вищу школу (червень 1917 – січень 1918 р.)” О.Завальнюк приділив увагу діяльності І.Стещенка на посаді генерального секретаря народної освіти, який був одним із організаторів, учасників і керівників Всеукраїнського учительського з’їзду у справі українізації шкіл та забезпечення їх новою навчальною літературою [67, с. 125-136].

Діяльність спеціальних комісій Міністерства народної освіти та інших освітніх, громадських установ і організацій, які постійно працювали при урядах, що діяли в часи УЦР, Гетьманату П.Скоропадського й Директорії УНР, знайшла висвітлення у працях О.Завальнюка, В.Даниленка та Ю.Телячого. Зокрема в них розглянуто проблему видання нових книг і підручників для потреб національної школи – як початкової, так середньої і вищої. Придільено увагу діяльності відповідних комісій при Міністерстві народної освіти з метою розробки навчальних програм, створення та розгляду шкільних підручників. У цій роботі брали участь видатні педагоги та громадські діячі: Д.Сімашкевич, С.Русова, П.Холодний, В.Дурдуківський, А.Лещенко, А.Музиченко, Г.Голоскевич, П.Басараб, М.Мукалов, Левицький, Кожухов, Романовський, Балинський, Мовчан, Балинська, Богданович, Шараєвський та ін. Досліджено співпрацю видавничого відділу з інформаційним бюро, яке займалося збором відомостей про вже видані та необхідні підручники, йдеться про педагогічно-видавничу комісію Всеподільської учительської спілки, яка прагнула об’єднати всі учительські сили краю для складання й видання потрібної для школи навчальної літератури. Автори звертають увагу на діяльність педагогічної місії у Відні, яка мала б налагодити справу друку шкільних підручників відповідно до нових програм єдиної школи та закупівлю шкільного приладдя для шкіл усіх типів [68; 69, с. 61-63].

Ю.Телячий у наукових статтях [70; 71; 72], досліджуючи розвиток культурно-освітнього життя Поділля у період національно-демократичної революції, звернув увагу на шкільну освіту та зазначив, що ініціатором реформ у галузі культурно-освітнього життя на Поділлі (як і в Україні загалом) з початку революційних подій 1917 р. виступила Українська Центральна Рада, яка заклала фундамент будівництва нової держави, проголосила й визнала пріоритети культурно-освітньої політики. Вона забезпечувала фінансову основу

реалізації цієї політики, значну увагу приділяла виданню нових книг і шкільних підручників [70, с. 156; 71, с. 4; 72, с. 116].

О.Завальнюк та О.Комарніцький у монографії “Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр.” з’ясували, як у багатьох населених пунктах регіону відбувся розвиток культурно-просвітньої справи: відкриття українських національних шкіл, бібліотек, читалень, забезпечення книг саме українських авторів тощо [73, с. 63].

Продовжуючи містечкову проблематику, О.Комарніцький у монографії “Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917–1920 рр.” висвітлив українське національне піднесення, функціонування культурно-просвітницьких товариств “Просвіта”, які тисячними тиражами друкували книги та забезпечували школи навчальною літературою [74]. У статті “Стан освіти в містечках Подільської губернії у період Української революції (1917–1920 рр.)” [75, с. 40–49] автор звертає увагу на проблему забезпечення шкіл підручниками та зазначає, що жодна з повітових шкіл не була забезпечена українськомовними підручниками, тому вчителі й учні змушені були послуговуватися російськомовною навчальною літературою. Траплялися випадки, коли діти одного класу вчилися за різними підручниками, що не могло забезпечити належну ефективність праці вчителя й учня [75, с. 43].

Не менш цінними для нашого дослідження є роботи А.Антонишина [76], О.Бачинської [77], М.Баюка [78; 79; 80; 81; 82; 83] та В.Гурського [84], які висвітлюють освітньо-культурну сферу Поділля, видавничу та бібліотечну справу, розкривають участь громадських організацій та об’єднань у справі забезпечення шкіл навчальною літературою. Так, А.Антонинин звертає увагу на роботу Міністерства народної освіти щодо підготовки вчителів до викладання українською мовою, видання нових підручників, розробки нових програм і навчальних планів для національних шкіл. Автор відзначає вагомі здобутки уряду П.Скоропадського у забезпеченні шкіл навчальною літературою та висвітлює діяльність відділу народної освіти Подільської губернської народної управи щодо розповсюдження навчальної літератури, заснування центрального книжного складу, де були зібрані всі надруковані подільською земською друкарнею підручники [76, с. 176–177]. О.Бачинська у статті “Культурно-освітня сфера та конфесійне життя в містах Поділля за Української держави гетьмана П.Скоропадського” зосередила увагу на культурно-освітньому та релігійному житті міст Поділля в добу Української держави П.Скоропадського та зазначила, що для покращення ситуації з випуску шкільних підручників (особливо для нижчих початкових шкіл) при відділі народної освіти Подільської губернської народної управи було створено видавничий відділ у Кам’янці-Подільському (штат 30 осіб) з філією у Вінниці [77, с. 380]. В.Гурський звертає увагу на видавничу діяльність та зазначає, що, незважаючи на значні технічні та фінансові перешкоди, у період Центральної Ради відкривалися українські видавництва, що друкували підручники для шкіл [84, с. 159]. М.Баюк наголошує на розвиткові шкільної освіти на Поділлі та підкреслює, що у період Центральної

Ради велика увага приділялася книжковому рухові, тому що книжка мала стати одним із засобів відродження українського народу, джерелом формування національної свідомості і розбудови освіти [82, с. 345], висвітлює діяльність громадських організацій, видавничих структур щодо забезпечення шкіл навчально-методичною літературою [80, с. 116-131; 83, с. 3-19]. Цю тематику досліджували також М.Марчук [85, с. 197-201], В.Коваль [86, с. 373-381], І.Сесак [87], В.Коцюк та І.Рибак [88, с. 41-17], А.Кравченко [89, с. 74-82], М.Кукурудзяк, М.Собчинська [90; 91, с. 119-126], Б.Кушнір [92, с. 285-289] та ін. В.Коваль, з'ясовуючи освітні процеси на Поділлі за матеріалами журналу "Освіта", який наприкінці 1918 – у березні 1919 рр. виходив друком у м.Кам'яні-Подільському, не залишив поза увагою проблему забезпечення шкіл Української держави необхідними підручниками [86]. В.Коцюк та І.Рибак у статті "Українська влада і розвиток початкової та середньої освіти на Поділлі у 1917–1919 рр." відзначили, що для забезпечення початкових та середніх шкіл Поділля необхідними підручниками влітку 1919 р. було зроблено спробу друкувати їх за кордоном [88, с. 46]. Цей факт підтверджується зокрема М.Кукурудзяком та М.Собчинською, які встановили, що складні внутрішньополітичні і економічні умови УНР примусили найбільші українські видавництва ("Дзвін", "Українська школа", "Вернигора", "Час" та ін.) до того, що вони ще у 1918 р. перенесли свою видавничу діяльність у Західну Європу – до Берліну, Праги, Відня та інших міст, де друкували переважно підручники для українських шкіл, які переправлялися на батьківщину [90, с. 108].

Сучасні науковці вивчають значення діяльності товариства "Просвіта", невід'ємно пов'язаної з виданням та забезпеченням шкіл підручниками і посібниками. Так, у 1996 р. вийшов друком збірник наукових статей про Подільське товариство "Просвіта", що мав назву "Просвітницький рух на Поділлі 1906–1923 рр.". У рамках досліджуваної теми цікавими є роботи В.Лозового, В.Нестеренка [93, с. 28-41; 94, с. 63-69] та Є.Сохацької [95, с. 85-95], в яких простежено відновлення та діяльність "Просвіти" в різних куточках регіону, приділяється увага видавничій діяльності товариств у справі забезпечення шкіл підручниками та посібниками.

Заслужують на увагу й інші праці, зокрема, Л.Баженова [96, с. 83-91; 97, с. 306-318] про роль товариства у відродженні культурно-освітнього, суспільно-політичного та економічного життя українського народу, відкритті книгозбірень, шкіл та забезпеченні їх навчальною літературою; О.Комарницького про містечкові просвітанські організації [98, с. 100-102; 99, с. 68-78], їх роль у відкритті бібліотек, читалень, друкуванні підручників для шкільних навчальних закладів; Г.Кучерова про зусилля сільських та повітових "Просвіт" [100, с. 263-270; 101, с. 79-87; 102, с. 113-115; 103, с. 228-238; 104, с. 33-43] у сфері забезпечення шкіл навчальною літературою, організації книгозбірень, придбання книг, передплати періодичних видань, розв'язання культурно-освітніх потреб; О.Яцюка [105, с. 57-62], К.Терещук [106, с. 113-118] про видавничу діяльність "Просвіт", відкриття бібліотек та забезпечення шкіл навчальною літературою.

Цікава інформація щодо діяльності “Просвіт” Наддніпрянської України у справі підготовки до друку та забезпечення шкіл підручниками та посібниками подана у виданні, упорядником якого виступає С.Зворський [107].

Цінний матеріал про діяльність товариств “Просвіта” та їх внесок у розвиток шкільної справи на Волині, зокрема щодо забезпечення шкіл підручниками та посібниками, вміщено у збірнику наукових статей, документів і матеріалів за редакцією В.Барана [108]. А.Пижик “Культурно-просвітницька діяльність уряду УНР в період Директорії” [109], Е.Кучменко “Національно-культурне життя в Україні (1917–1920 рр.)” [110], О.Янковська “Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917–1920 рр.)” [111, с. 105–118], О.Зубалій, Д.Рященко “Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.)” [112, с. 12–23] зуміли відтворити державотворчу діяльність Центральної Ради та гетьманського уряду з відродження й розвитку української мови, освіти, науки та культури. Так, Е.Кучменко зазначила, що в добу Гетьманату успішно розвивалася українська видавнича справа, книжки друкувалися мільйонними тиражами, найбільше було видано підручників для початкових та середніх шкіл [110, с. 15]. О.Янковська підкреслила, що справа видання книжок за часів українських урядів значно розвинулася. Динаміку її розвитку підтверджують кількість найменувань і наклад видань: упродовж 1917–1918 рр. в Україні було видано 680 найменувань українських книжок і сотні найменувань брошур загальним тиражем близько 7 млн. примірників [111, с. 112]. О.Зубалій та Д.Рященко відзначили, що нова школа повинна була стати демократичною й українізованою. Для цього на початковому етапі реформи системи освіти пропонувалося ліквідувати багатоступеневість шкіл й створити єдину початкову школу, в якій підростаюче покоління усіх верств суспільства мало б можливість безкоштовно здобувати обов’язкову початкову освіту з наступним її продовженням у середніх, спеціальних та вищих навчальних закладах. Українська мова вивчалася з першого класу, а російська та інші мови – з третього. Необхідною умовою реалізації цих планів вважали видання підручників та іншої літератури українською мовою для усієї мережі освітніх закладів [112, с. 16].

Літературно-мистецьке життя в добу УЦР досліджувала Т.Осташко, котра у своїй праці “З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради” зосередила увагу на театральному, музичному, літературному житті країни, особливо на співпраці державних установ та громадських культурних організацій у справі видання та забезпечення шкіл підручниками. Автор дійшла висновку, що важливу роль у літературно-мистецькому житті відіграло створення Центральної Ради, яка почала піклуватися розвитком української культури на державних засадах, спрямовувала свої зусилля на видання підручників для шкіл [113, с. 24–37].

Історію видавничої справи та розвиток українського книгодрукування щодо забезпечення шкіл навчальною літературою періоду національно-демократичної революції 1917–1921 рр. ґрунтовно досліджували Т.Скрипник

[114, с. 30-32], Т.Соломонова [115, с. 337-342], М.Тимошик [116] та ін. Так, у дослідженні “Українське книгодрукування на Поділлі у 1917 р.” Т.Соломонова звернула увагу на розвиток книговидавничої справи у період Української Центральної Ради та зазначила, що серед найнагальніших потреб самостійної України задекларовано задоволення книжками шкільництва, оскільки організація української школи була підґрунтям для вироблення національної і культурної свідомості, відсутність українських підручників гальмувала процес українізації школи [115, с. 339]. У підручнику “Історія видавничої справи” М.Тимошик ґрунтовно подав цілісну історію творення, поширення, висвітлення основних етапів розвитку української видавничої справи, відзначив книговидавничу діяльність правобережної філії, знаної в Україні та поза її межами, Українського видавництва в Катеринославі у справі забезпечення шкіл навчально-методичною літературою [116, с. 304].

В монографії “Тільки книжка принесе волю українському народові ... : книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона)”, присвяченій дослідженню маловідомих аспектів діяльності видатного діяча української культури ХХ ст. І.Огієнка (митрополита Іларіона) як урядовця, організатора бібліотечної та архівної справи, книгознавця, бібліографа та бібліофіла, В.Ляхоцький акцентував увагу на листуванні освітян з владою як індикаторі виявлення нагальних проблем того часу. Зокрема, у листі голови Всеукраїнської учительської спілки С.Русової, підписаному і її колегами В.Бідновим, Л.Білецьким та С.Сірополком, йдеться про незадовільний фінансовий стан українських шкіл, про відсутність підручників та іншої необхідної літератури, звертається увага на необхідність сприяти у транспортуванні в Україну через Польщу виданих у Відні українських підручників [117, с. 194]. В іншій монографії “Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)” В.Ляхоцький, досліджуючи видавничо-редакційну діяльність І.Огієнка, видання котрого за доби Української революції та тривалого еміграційного періоду були духовним джерелом для українського загалу, зазначив, що, якщо в березні 1917 р., зокрема у Києві, українську книгу друкували в основному видавництва “Час”, “Дзвін” та книгарня “Київської старини”, то 1918 р. розпочинають діяльність найпотужніші на той час видавництва “Український видавничий кооперативний союз” (Книгоспілка), “Всеукраїнське видавниче товариство вчителів” (Всеуито), “Дніпросоюз”, “Друкар” та ін. Зі старих, дореволюційних, найбільше друкованої продукції виробляли видавництва “Криниця” та Є.Череповського, набули широкої популярності книги галицького видавництва “Вернигора” [118, с. 66].

Значна роль у висвітленні досліджуваної проблеми належить колективній праці провідних науковців відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАН України “Нариси історії Української революції 1917–1921 років” (Кн.1). Окремі її аспекти присвячені розвитку видавничої справи, питанням забезпечення шкіл підручниками, особливо в добу гетьманату П.Скоропадського [119].

Не менш цікавим та змістовним є дослідження І.Нагаєвського “Історія Української держави двадцятого століття”, в якому автор висвітлює події в Україні часів Центральної Ради, Гетьманату ПСкоропадського й Директорії УНР (1917–1921 рр.) та акцентує на діяльності видавництв у справі книгодрукування та забезпечення шкіл навчальною літературою [120, с. 386]. Важливою є інформація щодо виділення коштів на друкування шкільних підручників та відкриття Національної бібліотеки Української держави у м.Києві, яка мала стати книгозбірнею всесвітнього типу, а сам гетьман виступив одним із ініціаторів утворення спеціального “Фонду Національної бібліотеки” та виділив для його потреб понад 1 млн. крб., про що йдеться у колективній монографії “Українська революція і державність (1917–1920 рр.)” [121]. Цікавий матеріал щодо створення Державного видавництва та діяльність інших видавництв у справі книгодрукування та забезпечення шкіл навчально-методичною літературою міститься у довідкових виданнях [122; 123; 124; 125].

Отже, незважаючи на значний поступ, досягнутий українськими вченими в галузі дослідження видавничої справи, переважна частина розглянутих праць фрагментарно або дотично висвітлює забезпечення навчальною літературою загальноосвітніх шкіл Наддніпрянської України у 1917–1921 рр. Дослідження радянського періоду перебували в полоні ідеологічних впливів і стереотипів комуністичної системи. Сучасні українські історики здійснили помітний внесок не лише у розвінчання стереотипів минулого, а й на оновленій теоретико-методологічній базі осмислили соціальні зміни і політичні процеси 1917–1921 рр., які торкалися видавничої справи. Вчені довели, що українська влада, зацікавлені кооперативні і громадські організації в міру можливостей забезпечували загальноосвітню школу молоді України необхідною навчальною літературою як однією з основних умов успішної роботи навчальних закладів.

Список використаних джерел і літератури

1. Дорошенко, Д. І. Про минулі часи на Поділлі / Д. І. Дорошенко. – Кам’янець на Поділлі: Типогр. Поділь. губ. земства, 1919. – 40 с.
2. Бакалінський, А. План діяльності Учительських Спілок на місцях і зв’язок з центром / А. Бакалінський // ВУШ. – К., 1918. – Квітень-травень. – № 8-9. – С. 291.
3. Воронець, А. Вища початкова школа на Поділлі / А. Воронець // Життя Поділля. – Кам’янець-Подільський, 1919. – 25 квітня. – С. 4.
4. Мукалов, М. Шкільні підручники / М. Мукалов // Книгарь. – К., 1919. – № 18. – С. 1152-1153.
5. Назарук, О. Рік на вільній Україні: спомини з української революції / О. Назарук. – Відень, 1920. – 344 с.
6. Паночіні, С. Книжкова українська продукція в 1917 році / С. Паночіні // Книгарь. – К., 1918. – Січень. – № 5. – С. 243-251.
7. Степовий, В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – Кам’янець-Подільський, 1919. – 4 грудня. – № 10. – С. 1.
8. Степовий, В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – Кам’янець-Подільський, 1919. – 11 грудня. – № 15. – С. 2.

9. Степовий, В. Можливість задоволення книжного голоду / В. Степовий // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 27 лютого. – № 39. – С. 1.

10. Верхола, Т. Наше минуле і сучасне / Т. Верхола. – Проскурів: Вид. Проскур. “Просвіти”, 1917. – С. 23-24.

11. Тимченко, Є. Шкільна термінологія / Є. Тимченко // Книгарь. – К., 1917. – Вересень. – № 1. – С. 6-10.

12. Дорошенко, Д. Історія України (1917–1923 рр.). В 2-х т.: документально-наукове видання / Д. І. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – 320 с.

13. Полонська-Василенко, Н. Історія України. 1900–1923 рр. / Н. Полонська-Василенко. – К., 1992. – 136 с.

14. Васькович, Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.) / Г. Васькович. – К., 1996. – 360 с.

15. Сірополко, С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко. – Львів, 1937. – 173 с.

16. Постернак, С. Із історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917–1919 рр. / С. Постернак. – К.: Друкар, 1920. – 128 с.

17. Меженко, Ю. Українська книжка часів великої революції / Ю. Меженко. – К.: б.в., 1928. – 32 с.

18. Ващенко, Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Г. Ващенко. – Мюнхен, 1957. – 48 с.

19. Гриценко, М. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.) / М. Гриценко. – К.: Радянська школа, 1966. – 260 с.

20. Боровик, А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / А. М. Боровик. – Чернігів: КП Вид-во “Чернігівські обереги”, 2008. – 368 с.

21. Розовик, Д. Ф. Центральна Рада і українська культура / Д. Ф. Розовик // Український історичний журнал. – К., 1993. – № 2-3. – С. 17-27.

22. Розовик, Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.): монографія / Д. Ф. Розовик. – К.: Вид-полігр. центр “Київський університет”, 2002. – 311 с.

23. Кубицька, Ю. В. Роль і місце навчальних закладів у розвитку споживчої кооперації / Ю. В. Кубицька // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього: виступи та доповіді міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 травня 2010 р. – Вінниця: ВКІ, 2010. – С. 305-308.

24. Лисенко, О. В. Боротьба українських “Просвіт” і кооперативів проти експансії російського капіталу в Україну / О. В. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2004. – Вип. 8. – С. 109-123.

25. Рудий, Г. Я. Розвиток видавничої справи за доби Центральної Ради та Української держави (за матеріалами української преси 1917–1918 рр.) / Г. Я. Рудий // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – № 12. – С. 309-332.

26. Рудий, Г. Я. Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспекти / Г. Я. Рудий. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – 548 с.

27. Рудий, Г. Я. Газетна періодика – джерело вивчення української культури. 1917–1920 рр. / Г. Я. Рудий. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2000. – 441 с.

28. Рудий, Г. Я. У дзеркалі преси / Г. Я. Рудий. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1994. – 35 с.

29. Рудий, Г. Я. Преса української держави 1918 року / Г. Я. Рудий. – К., 1996. – 176 с.

30. Рудий, Г. Я. Початкова і середня освіта на сторінках преси української держави / Г. Я. Рудий // *Історія України: маловідомі імена, події, факти.* – К., 1996. – С. 176-188.

31. Ківшар, Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. Ківшар. – К.: Логос, 1996. – 344 с.

32. Мельник, Е. М. Боротьба громадських організацій в Україні за збереження української національної школи в період Денікінщини (вересень-грудень 1919 р.) / Е. М. Мельник // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С. 122-140.

33. Мельник, Е. М. Всеукраїнська спілка вчителів і національна школа за радянського режиму (1919–1920 рр.) / Е. М. Мельник // *Формування та діяльність українських національних урядів Української революції 1917–1921 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції.* Кам'янець-Подільський, 6-7 грудня 2007 р. / редкол.: Смолій В. А. (співголова), Завальнюк О. М. (співголова), Реєнт О. П. та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – С. 276-294.

34. Мельник, Е. М. Діяльність видавництва м. Кам'янець-Подільського щодо забезпечення шкіл Поділля навчальною літературою в період УНР / Е. М. Мельник // *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції “Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (16-17 травня 2003 р.).* – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. ун-т, інф.-вид. відділ, 2004. – С. 135-136.

35. Мельник, Е. М. Діяльність товариства шкільної освіти в Україні щодо матеріальної допомоги національній школі у період Денікінщини (вересень-грудень 1919 р.) / Е. М. Мельник // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: збірник за підсумками наукової конференції викладачів і аспірантів, присвяченої 85-й річниці Української національно-демократичної революції, 15-16 квітня 2002 року.* – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т, інф.-вид. відділ, 2002. – С. 85-88.

36. Мельник, Е. М. Роль “Провітти” у збереженні національної школи в радянській Україні (1919–1920 рр.) / Е. М. Мельник // *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр.* – К.: УНІСЕРВ, 2005. – Вип. 19. – С. 113-120.

37. Мельник, Е. М. Становище Кам'янець-Подільської середньої технічної школи (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Е. М. Мельник // *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.* – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 153-167.

38. Мельник, Е. М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917–1920 рр. / Е. М. Мельник // *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.* – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 48-67.

39. Мельник, Е. М. Видавнича справа в Україні в період Директорії / Е. М. Мельник // *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр.* – К.: УНІСЕРВ, 2000. – Вип. 6. – С. 73-77.

40. Грицюк, М. І. Українська преса про середні навчальні заклади Поділля 1917–1920 рр. / М. І. Грицюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 177-189.

41. Гандзюк, В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917–1920 рр.): монографія / В. О. Гандзюк. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 368 с.

42. Животко, А. П. Історія української преси / А. П. Животко. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

43. Коваль, В. В. Преса УНР 1919 року про культурно-освітнє життя Кам'янця-Подільського / В. В. Коваль, Г. В. Гайшук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 22-32.

44. Баженов, Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: становлення. Історіографія. Бібліографія / Л. В. Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.

45. Баженов, Л. В. Стан і проблеми створення та видання начальних посібників з регіональної історії України для вузів і шкіл України / Л. В. Баженов // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 37-42.

46. Зайцева, З. Історіографія діяльності українських національно-демократичних урядів у галузі освіти (1917–1920 рр.) / З. Зайцева, Н. Ротар // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: зб. наук. пр. – К.; Чернівці, 1997. – Вип. 1. – С. 262-271.

47. Коваль, В. В. Утворення та діяльність українських професійних учительських спілок у Кам'янці-Подільському в 1919 р. / В. В. Коваль // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками Третьої Міжнародної наук.-практ. конф. “Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність” (5-6 жовтня 2006 р.) / заг. ред.: Завальнюк О. М., науковий редактор: Савчук В. О. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Вид. Зволейко Д. Г., 2010. – С. 44-47.

48. Крик, Н. В. Діяльність видавництва по книгодрукуванню періоду Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Н. В. Крик // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 5. – С. 53-56.

49. Крик, Н. В. Діяльність товариства шкільної освіти по забезпеченню українських шкіл підручниками та посібниками в період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Н. В. Крик // Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку (ПЕП – 2013): матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів, 3-5 квітня 2013 р. – Чернівці: Книги – XXI, 2013. – С. 425-426.

50. Крик, Н. В. Роль місцевих органів самоврядування та громадських організацій у забезпеченні української школи підручниками та посібниками в добу Гетьманату (квітень-грудень 1918 р.) / Н. В. Крик // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2013. – Т. 20. – С. 419-426.

51. Крик, Н. В. Діяльність видавничого відділу при Міністерстві народної освіти

по забезпеченню українських шкіл підручниками в період Центральної Ради (січень-квітень 1918 р.) / Н. В. Крик // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 6. – С. 325-331.

52. Крик, Н. В. Видавнича діяльність товариства “Просвіта” в період Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Н. В. Крик // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування: науковий збірник / Державний історико-культурний заповідник м.Острога; Музей книги та друкарства. – Острого: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2013. – Вип. 2. – С. 102-107.

53. Крик, Н. В. Діяльність Всеукраїнської учительської спілки по забезпеченню українських шкіл підручниками та посібниками в період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Н. В. Крик // Teoria i praktyka-znaczenie badan naukowych: zbiór raportow naukowych. – Lublin, 2013. – Czesc 7. – P. 5-8.

54. Крик, Н. В. Видавнича діяльність кооперативних товариств у період Гетьманату (квітень-грудень 1918 р.) / Н. В. Крик // Вітчизняна та зарубіжна наука на початку другої декади ХХІ століття: зб. наук. пр. міжн. конф. – К.: Центр наукових публікацій, 2013. – Ч. 1. – С. 14-17.

55. Крик, Н. В. Українізація школи та проблема навчальної літератури в період Гетьманату Павла Скоропадського / Н. В. Крик // Мандрівець. – Тернопіль, 2014. – № 6 (114) листопад-грудень. – С. 29-32.

56. Крик, Н. В. Книговидавнича діяльність в період Директорії УНР / Н. В. Крик // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна / [редкол.: О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. X. – С. 58-65.

57. Машталір, А. І. Ім'я Тараса Шевченка у житті українських навчальних закладів, дошкільних установ і педагогічної громадськості у 1917–1920 рр. / А. І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 384-392.

58. Машталір, А. І. Постать Т. Г. Шевченка як символ національної і соціальної боротьби українців в добу національно-демократичної революції (за матеріалами журналу “Село”) / А. І. Машталір // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – Вип. 3. – С. 324-328.

59. Машталір, А. І. Шевченкіана у періодичних виданнях Поділля у 1919–1920 рр. / А. І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 396-401.

60. Машталір, А. І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917–1920 рр. / А. І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 25-31.

61. Сорочан, Н. Всеукраїнська учительська спілка і проблеми управління освітою в Україні в 1917–1920 рр. / Н. Сорочан // Вісник Київ. нац. лінгвістичного ун-ту. Серія “Історія, економіка, філософія”. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 48-54.

62. Кукурудзяк, М. Г. З історії Всеукраїнської учительської спілки періоду національно-визвольних змагань / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань: зб. наук. пр. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С. 171-177.

63. Завальнюк, О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.

64. Стецюк, В. Б. Видавнича діяльність земств Поділля (1907–1920 рр.) / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 357-366.

65. Стецюк, В. Б. Культурно-просвітницька діяльність земств Поділля у 1917–1920 рр. / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 26-39.

66. Соломонова, Т. Р. Видавнича діяльність Подільського земства 1904–1920 рр. / Т. Р. Соломонова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 51-54.

67. Завальнюк, О. М. Генеральний секретар народної освіти І. Стещенко: курс на національну вищу школу (червень 1917 – січень 1918 р.) / О. М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 125-136.

68. Даниленко, В. М. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.): з хроніки подій / В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 264 с.

69. Завальнюк, О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 212 с.

70. Телячий, Ю. В. Видавничий рух на Поділлі в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 155-167.

71. Телячий, Ю. В. Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): з хроніки подій / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 3-9.

72. Телячий, Ю. В. Центральна Рада та українське шкільництво (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. – Т. 1. – С. 110-119.

73. Завальнюк, О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.

74. Комарницький, О. Б. Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917–1920 рр.: монографія / О. Б. Комарницький; за наук. ред. проф. О. М. Завальнюка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 312 с.

75. Комарницький, О. Б. Стан освіти в містечках Подільської губернії в період української революції (1917–1920 рр.) / О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 40-49.

76. Антонішин, А. П. Розвиток освіти на Поділлі в українській державі (1918 р.) / А. П. Антонішин // Матеріали XII Подільської іст.-краєзн. конф. / редкол.: О. М. Завальнюк (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відп. ред.) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 2. – С. 174-185.

77. Бачинська, О. М. Культурно-освітня сфера та конфесійне життя в містах Поділля за Української держави гетьмана П. Скоропадського / О. М. Бачинська, С. В. Трубчанінов // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 377-384.

78. Баюк, М. І. Культура і освіта на Поділлі в 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 1996. – С. 156-176.

79. Баюк, М. І. Освітньо-просвітницькі перетворення на Поділлі в 1918–1919 рр. / М. І. Баюк // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 9. – С. 215-223.

80. Баюк, М. І. Періодична преса, видавнича та бібліотечна справи на Поділлі у 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 116-131.

81. Баюк, М. І. Становлення освіти на Поділлі в період української революції (за матеріалами двотомника «Освіта» 1918–1919 рр.) / М. І. Баюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т, 1999. – Т. 3(5). – С. 271-274.

82. Баюк, М. І. Українське книгодрукування та періодична преса Поділля на початку ХХ століття / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 344-356.

83. Баюк, М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 3-19.

84. Гурський, В. А. Національно-державна політика в галузі освіти України (1917–1920 рр.) / В. А. Гурський // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1995. – Т. 1. – С. 159-162.

85. Марчук, М. В. До питання про національні пріоритети в освітній політиці уряду УНР / М. В. Марчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т, інф.-вид. відділ, 2003. – Т. 11. – С. 197-201.

86. Коваль, В. В. Журнал «Освіта» та освітні процеси на Поділлі (кінець 1918 – березень 1919 р.) / В. В. Коваль // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 373-381.

87. Сесак, І. В. Освіта на Поділлі. У 2-х ч. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / І. В. Сесак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. – Ч. 2. – 184 с.

88. Коцюк, В. Д. Українська влада і розвиток початкової та середньої освіти на Поділлі у 1917–1919 рр. / В. Д. Коцюк, І. В. Рибак // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 41-47.

89.Кравченко, А. А. Українська загальноосвітня середня школа в період визвольних змагань (1917–1920 рр.) / А. А. Кравченко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2001. – Вип. 5. – С. 74-82.

90.Кукурудзяк, М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 174 с.

91.Собчинська, М. М. Розвиток початкової освіти на Поділлі (1917–1920 рр.) / М. М. Собчинська // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т, 1998. – Т. 1. – С. 119-126.

92.Кушнір, Б. Д. Освітньо-культурні перетворення на Поділлі в 1919 році / Б. Д. Кушнір // Матеріали ІХ-ої Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 285-289.

93.Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 28-41.

94.Лозовий, В. С. Кость Солуха – незмінний голова Подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 63-69.

95.Сохаська, Є. І. Олімпіада Пашенко – Діячка “Просвіти” та організатор українського шкільництва на Кам'яничині (1917–1920 рр.) / Є. І. Сохаська // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 85-95.

96.Баженов, Л. В. Основні етапи діяльності Подільських “Просвіт” у 1906–1923 рр. / Л. В. Баженов, Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 83-91.

97.Баженов, Л. В. Подільська “Просвіта” у дослідженнях вітчизняних істориків / Л. В. Баженов, Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 306-318.

98.Комарницький, О. Б. “Просвіти” містечок Подільської губернії в період української революції 1917–1920 рр. / О. Б. Комарницький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів, присвяченої 85-й річниці Української національно-демократичної революції, 15-16 квітня 2002 року: В 2-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т, інф.-вид. відділ, 2002. – Т. 1. – С. 100-102.

99.Комарницький, О. Б. Просвітницько-освітній рух у містечках Подільської губернії в 1917–1918 рр. / О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 68-78.

100.Кучеров, Г. Г. Діяльність “Просвіти” у с.Могильній Гайсинського повіту (1917–1918 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Т. 19. – С. 263-270.

101.Кучеров, Г. Г. Журнал “Село” як джерело вивчення сільських “Просвіт” Поділля (1918–1919 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 79-87.

102.Кучеров, Г. Г. З історії сільської “Просвіти” на Поділлі в 1918 р. (за матеріалами с.Женишківці Летичівського повіту) / Г. Г. Кучеров // Наукові праці Кам'янець-

Подільського державного університету: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т, інф.-вид. відділ, 2003. – Т. 1. – С. 113-115.

103. Кучеров, Г. Г. З'їзди “Просвіт” – вагомий чинник організації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України в умовах сільської місцевості (1917–1922 рр.) / Г. Г. Кучеров // Проблеми історії України XIX–XX ст. – К.: Інститут історії України, 2005. – Випуск X. – С. 228-238.

104. Кучеров, Г. Г. Робота сільських “Просвіт” Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою (1917–1923 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 33-43.

105. Яцюк, О. Товариство “Просвіта” на Вінничині в 1906–1922 рр. / О. Яцюк // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 57-62.

106. Терещук, К. Л. Подільські “Просвіти”: проблеми видавничої діяльності і творення українських масових бібліотек (1917–1920 рр.) / К. Л. Терещук // Подільська “Просвіта”: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної науково-красназвочної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 р. / [редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – С. 113-118.

107. Видання “Просвіт” Наддніпрянської України, 1906–1922 рр. / упоряд. С. Л. Зворський. – К.: Нац. парлам. б-ка України, Глобус, 1999. – Вип. 4. – 133 с.

108. Просвіта на Волині: минуле і сучасне: зб. наук. статей, докум. і матер. / за ред. В. К. Барана. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 196 с.: іл.

109. Пижик, А. М. Культурно-просвітня діяльність уряду УНР в період Директорії: брошура / А. М. Пижик. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 36 с.

110. Кучменко, Е. М. Національно-культурне життя в Україні (1917–1920 рр.) / Е. М. Кучменко. – К.: Знання, 1999. – 20 с.

111. Янковська, О. В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / О. В. Янковська // Укр. істор. журн. – 2005. – № 2. – С. 105-118.

112. Зубалій, О. Д. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.) / О. Д. Зубалій, Д. С. Рященко // Укр. істор. журн. – 1998. – № 3. – С. 12-23.

113. Осташко, Т. С. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради / Т. С. Осташко // Укр. істор. журн. – 1998. – № 3. – С. 24-37.

114. Скрипник, Т. Висвітлення розвитку вітчизняного друкарства в 1917–1920 рр. (за матеріалами часопису “Книгарь”) / Т. Скрипник // Вісник Книжкової палати. – К., 1998. – № 8. – С. 30-32.

115. Соломонова, Т. Р. Українське книгодрукування на Поділлі у 1917 р. / Т. Р. Соломонова // Матеріали X-ої Подільської іст.-краєзн. конф. / редкол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 337-342.

116. Тимошик, М. С. Історія видавничої справи: підручник / М. С. Тимошик. –

2-ге вид., випр. – К.: Наша культура і наука, 2007. – 496 с.

117.Ляхоцький, В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові ... : книга, бібліотека, архів ужиті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – 664 с.

118.Ляхоцький, В. П. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – 528 с.

119.Нариси історії української революції 1917–1921 рр. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – 387 с.

120.Нагаєвський, І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.

121.Українська революція і державність (1917–1920 рр.). – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 248 с.

122.Енциклопедія українознавства: словникова частина / [гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович, заст. гол. ред. проф. Микола Глобенко]; Наук. тов-во ім. Шевченка / переклад. в Укр. – Львів, 1993. – Т. 1. – 400 с.

123.Енциклопедія українознавства: словникова частина / [гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович, заст. гол. ред. проф. Микола Глобенко]; Наук. тов-во ім. Шевченка / переклад. в Укр. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 805-1120.

124.Енциклопедія українознавства: загальна частина [гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович, проф. д-р Зенон Кузеля]; Наук. тов-во ім. Шевченка / переклад. в Укр. – К., 1995. – Т. 3. – 1231 с.

125.Історико-політичні уроки української державності: енциклопедичний словник / [редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.), В. Г. Кремень, О. М. Мироненко, Ю. С. Шемшученко та ін.]. – Київ-Донецьк, 1998. – 543 с.

Nazar Kryk, Andriy Mashtalir

Educational and methodological supply of Naddniprianshchynas' secondary schools (1917–1921) in the historical literature

The author of the article deals with the problem of educational and methodological supply of Ukrainian schools in the period of the revolution (1917–1921) on the basis of the modern Ukrainian historians researches. The materials of collections of the scientific articles, where considerable attention is paid to publishing, activity of public organizations, institutions of local governing, cooperative societies in the matter of providing schools with educational literature have been investigated in the research. The investigator traces the renewal and activity of educational organizations in different regions, observes the publishing activity of societies in the matter of providing schools with Ukrainian-language textbooks and manuals. The researcher characterizes periodicals of the Ukrainian revolution period (1917–1921), which contains materials of various kinds, genres and origin, the documents of governmental structures, in particular various decisions of Ministry of Education. On the materials of these works the author investigates the participation of Zemstva, state institutions, the public in development of publishing, traces the sequence of solving the

problems concerning school Ukrainization and providing it with educational and methodical editions. The researcher analyses the materials of conferences that give a certain idea about social and political life in Ukraine and beliefs of different population layers on the processes of school Ukrainization and studies of children on the basis of the Ukrainian-language tutorials.

Keywords: *historians, scientists, academics, labour, monographs, articles, the Ukrainian revolution.*

Н.В.Крик, А.И.Машталир

Учебно-методическое обеспечение общеобразовательных школ Приднепровской Украины (1917–1921 гг.) в исторической литературе

В статье на основе исследований участников революционных событий, советских авторов, современных украинских историков прослежено освещение проблемы учебно-методического обеспечения украинских школ в период революции (1917–1921 гг.). Исследуются материалы сборников научных статей, в которых значительное внимание уделяется издательскому делу, деятельности общественных организаций, местных органов самоуправления, кооперативных обществ по обеспечению школ учебной литературой. Прослеживается восстановление и деятельность просветительских организаций в разных уголках региона, уделяется внимание издательской деятельности обществ по вопросу обеспечения школ учебниками и пособиями на украинском языке. Характеризуются материалы научных трудов времен Украинской революции 1917–1921 гг., в которых публиковались различные по видам, жанрам и происхождению материалы, печатались документы правительственных структур, в частности различные решения министерства просвещения. По материалам этих работ исследуется участие земств, государственных учреждений, общественности в развитии издательского дела, прослеживается последовательность решения задач по украинизации школы и обеспечению ее учебно-методическими изданиями. Проанализированы материалы конференций, которые дают некоторое представление об общественно-политическую жизнь того времени в Украине и взглядах различных слоев населения на процессы украинизации школы и обучении на основе учебников и пособий на украинском языке.

Ключевые слова: *историографія, научные работники, труды, монографии, статьи, Украинская революция.*

Одержано 26 червня 2015 року